

Aan
De Staatssecretaris van Defensie, dhr. G. Tuinman
-via digitaal inspraakloket-

Natuur en Milieu Gelderland

Oude Kraan 72
6811 LL Arnhem

info@natuurenmilieugelderland.nl
www.natuurenmilieugelderland.nl

KvK 41046129
BTW NL0029.896.82.B.01

IBAN NL89 TRIO 0338 6290 25
BIC TRIONL2U

Datum : 1 juli 2025
Onderwerp: Zienswijze Nationaal Programma Ruimte voor Defensie en bijbehorend MER.
Ons kenmerk : 250131.MW
Behandeld door : Maarten Witberg

Geachte heer Tuinman,

Wij hebben kennis genomen van uw Ontwerp Nationaal Programma Ruimte voor Defensie en de bijbehorende MER-rapporten met bijlagen en aanvullende studies. Wij geven hierop graag onze zienswijze, mede namens

- Stichting Landschapsbeheer Gelderland
- Vogelwerkgroep Arnhem
- KNNV Arnhem e.o.
- IVN Oost-Veluwezooom
- Ruiternetwerk Veluwe

Vanwege onze rol als belangenbehartiger van natuur, landschap en gezonde leefomgeving in de provincie Gelderland beperken wij ons in deze reactie tot de onderdelen van het NPRD zover die in onze provincie geprojecteerd zijn of effect hebben op natuur en leefomgeving in Gelderland. Daaronder vallen ook een aantal 'algemene' kwesties rondom het voorliggend ontwerpprogramma en plan-MER en de vervolgprocedure.

1. Natuur en landschap mogen per saldo niet achteruitgaan

Zoals in onze eerdere zienswijze op de Nota Reikwijdte en Detailniveau aangegeven, hebben we geen oordeel over nut en noodzaak van het Ontwerpprogramma. Ons standpunt is wél dat ruimtelijke ontwikkelingen en uitbreiding van defensieactiviteiten, niet ten koste mogen gaan van natuur en landschap.

In de Passende Beoordeling wordt een aantal serieuze condities geplaatst bij de realiseerbaarheid van het programma. Significante effecten kunnen alleen worden uitgesloten als effectieve compenserende en mitigerende maatregelen op het gebied van ruimtebeslag,

beperking van de verstoring en van stikstofdepositie op Natura 2000-gebieden geïmplementeerd (kunnen) worden (PB, blz 155). Gewag wordt gemaakt wat betreft stikstof, van de Startbrief van de Ministeriele commissie stikstof en natuur. Vooralsnog is er ondanks deze brief geen zicht op overkoepelend beleid van het Rijk dat voor voldoende emissiereductie zorgt.

Voorts laat de PB (paragraaf 5.6, blz 154) in het midden wat de cumulatieve effecten van activiteiten voor negatieve gevolgen kunnen hebben. Terecht wordt daarom gesteld dat een nadere effectbeoordeling zal moeten plaatsvinden.

Naast stikstofreductie is veelal ook hydrologisch herstel nodig en voorzien wij dat voor verstoring van fauna ook uitgebreide maatregelpakketten nodig zijn voor compensatie en mitigatie.

Een aantal behoeften resulteert in het voorkeursmodel tot ruimtebeslag binnen Natura 2000.

Daarbij wordt gesteld dat habitats zoveel mogelijk ontzien moeten worden. Dit voornemen lijkt ons in meerdere gevallen zoals bij graven en aanleggen (behoefte 44) en bij het manoevreren met voertuigen en troepen in het algemeen lastig te controleren en handhaven.

Bij een nadere effectbeoordeling zoals in de PB aangekondigd, kan de voorlopige conclusie van "uitvoerbaarheid mits" voor een deel van de behoeften veranderen in "niet uitvoerbaar". Zover dat niet mogelijk blijkt moet na uitvoering van een ADC-toets nieuwe ruimte gevonden worden ter compensatie van specifieke habitats. Zo deze plekken al gevonden kunnen worden zal ook het verlies aan samenhang vooraf gecompenseerd moeten worden. Dit kan wat ons betreft niet door louter areaal toe te voegen.

- We verzoeken u in het programma middelen te reserveren voor *ruimhartige* compenserende en mitigerende maatregelen voor soorten en gebieden, waarmee areaalverlies en verlies aan samenhang effectief gecompenseerd worden.
- Wij vragen u om compenserende en mitigerende maatregelen ter uitvoering van het programma zoveel mogelijk te concretiseren en vervolgens onderdeel te maken van het NPRD.
- Tenslotte wijzen we erop dat, om de samenhang van Natura 2000 gebieden niet verloren te laten gaan, en om de staat van instandhouding niet te laten verslechteren, compenserende (passende) maatregelen moeten zijn gerealiseerd voorafgaand aan de beoogde activiteiten. We verzoeken u dit te bewerkstelligen.

2. Natuurinclusief werken leidend maken

De rijksoverheid, waaronder het Ministerie van Defensie, heeft een voorbeeldfunctie op het gebied van natuurinclusief denken en doen. Herstel van beschermde natuur in Nederland kan niet gerealiseerd worden zonder herstel van natuur overal daarbuiten.

Eveneens op bladzijde 155 in de PB staat dat *"door bij de verdere uitwerking van dit programma ook een natuurinclusieve aanpak te hanteren waar mogelijk waarbij wordt gekeken op welke wijze natuur per saldo versterkt kan worden, kan uitvoering van het programma deels ook bedragen aan vergroting van de biodiversiteit in deze gebieden."*

In het ontwerpprogramma komt in de realisatieparagraaf het woord "natuurinclusieve aanpak" niet voor. We zien dit als essentieel voor het effectief combineren van natuur met andere functies

waaronder defensie-activiteiten. In het ontwerpprogramma wordt wel de mogelijkheid geopend van 'verbeterd natuurbeheer' en aanleg van nieuwe natuurverbindingen. We beoordelen dit als positief, maar zien dit graag vertaald in concrete voornemens die nu al onderdeel van het programma kunnen zijn.

- We verzoeken u in het programma concrete voornemens ten aanzien van verbeterd natuurbeheer inclusief hydrologisch herstel, aanleg van nieuwe natuur en natuurverbindingen bij beschrijving van de diverse behoeften op te nemen.
- We verzoeken u in het programma uitgangspunten voor natuurinclusief werken op te nemen, bijvoorbeeld door toepassing van minimaal de beginselen van Basiskwaliteit Natuur¹ in defensie terreinen buiten NNN en Natura 2000.

3. De referentiesituatie in het MER is niet overal duidelijk. Waar zijn de 'leefomgevingsfoto's'?

In het advies van de commissie voor de MER staat dat de zogenaamde 'leefomgevingsfoto's' van huidige situatie en autonome ontwikkeling, die in de Nota Reikwijdte zijn aangekondigd, essentiële informatie bevatten voor het MER (Advies 3779, blz 3). Wij zien in de Rapporten deel A noch B een weergave van deze leefomgevingsfoto's, die naar ons begrip van de NRD een samenvattend overzicht van de huidige situatie en autonome ontwikkeling rondom de diverse behoeften zouden geven. Daarnaast is de uitgangssituatie van defensieactiviteiten bijna niet inzichtelijk gemaakt. Er wordt bijvoorbeeld gewag gemaakt van een gewenst aantal vliegrekken, maar onvindbaar of goed verstoep is hoeveel dat nu is, als daadwerkelijke situatie noch als vergunde ruimte. Daarbij speelt dat voor de actuele defensieactiviteiten lang niet overal geldige milieu- en natuurvergunningen aanwezig zijn.

Dit alles maakt een beoordeling van wat er feitelijk gaat veranderen in het voorkeursmodel soms lastig. Een inschatting van de gevolgen voor omwonenden en belanghebbenden en voor de effecten op natuur is in veel gevallen niet te geven.

- We verzoeken u de informatie van het voorkeursmodel aan te vullen met informatie over daadwerkelijke gebruik en vergunde ruimte.
- We verzoeken u het MER aan te vullen met de in de NRD aangekondigde 'leefomgevingsfoto's'.
- We verzoeken u een overzicht te geven van ontbrekende milieu- en natuurvergunningen voor de *huidige* defensieactiviteiten.

4. Zet transparante aanpak voort, betrek belanghebbenden in realisatie- én gebruiksfase

In het MER (Deel B, par 9.1.5, blz 326) wordt de uitzonderingspositie die Defensie heeft in het ruimtelijk ordeningsrecht en in de EU-Natuurherstelwet, en wordt geadviseerd om de transparante aanpak van dit vrijwillige plan-MER voort te zetten met het oog op het behoud van draagvlak. Voorts worden zes typen vervolgbesluiten geschetst, variërend van Projectbesluit (met bijbehorend Project-MER) tot aanpassen van bestaande vergunningen. Projectbesluiten worden

¹ Bron toevoegen

voorzien voor de bovenregionale behoeften en locatiespecifieke behoeften met een ruimtebeslag buiten de bestaand Defensielocaties (MER deel B, blz 327).

In het ontwerpprogramma ligt de focus minder op transparantie en meer op een hoog realisatietempo en zo efficiënt mogelijke afstemming met decentrale overheden. (Ontwerp, blz 72). Onze zorg is dat omwonenden en belanghebbenden hierbij het overzicht snel kwijtraken. Het programma bestaat al uit tientallen activiteiten, het aantal benodigde besluiten en milieutoestemmingen zal een veelvoud daarvan betreffen. In het ontwerpprogramma wordt een gebiedsgerichte aanpak geschetst voor de uitwerking met maatschappelijke partijen. Hier staan wij positief tegenover.

Met het nieuwe defensieprogramma zal de intensiteit en zichtbaarheid van defensieactiviteiten sterk toenemen. In par 8.2 en 8.3 van het programma wordt het voornemen de realisatie met oog voor andere ruimtelijke belangen en met aandacht voor leefbaarheid en omgeving uit te voeren. Wij denken dat deze aandacht ook hard nodig is in de gebruiksfase, zeker in de intensiever gebruikte regio's van Nederland.

- We verzoeken u snel concrete stappen richting deze gebiedsgerichte aanpak te zetten.
- We verzoeken u om te streven naar gebiedsgerichte projectbesluiten, waarbij de samenhang tussen de verschillende bestaande en nieuwe activiteiten centraal staat.
- We verzoeken u om defensiebrede omgevingsoverleggen op te zetten (zie kader). De COVM's kunnen hiervoor model zijn mits de aanbevelingen uit de recente evaluatie van de COVM's worden overgenomen².

5. Wet op de gereedstelling moet geen blanco cheque zijn

Tegelijk met de tervisielegging van onderhavig ontwerpprogramma loopt de internetconsultatie over de (voorontwerp) Wet op de Defensiegereedstelling (WoDG).

Deze wet regelt vrijstellingen en afwijkingsbevoegdheden voor milieutoestemmingen. Dit betreft mogelijke activiteiten die opgesomd zijn in twee bijlagen. Voorts wordt een gebieds- en

Een omgevingsoverleg met verschillende stakeholders over alle defensieactiviteiten (land, lucht, mariniers en marechaussee) in regio's met defensieactiviteiten is gewenst. Het zou van start moeten gaan na vaststelling van het NPRD door de tweede kamer.

Taken kunnen zijn:

- *de omgeving geïnformeerd houden over (nieuwe) ontwikkelingen, uitwerking van het NPRD en oefeningen*
- *bespreken klachten nav overlast en schade (aan natuur)*
- *uitwisselen lokale kennis die overlast en schade helpt beperken, bij oefeningen e.d. en bij de realisatie van het NPRD*

soortenprogramma vastgesteld door de minister. Verder wordt onder verwijzing naar het

² Buren van een basis, De rol van COVM's voor Defensie en de omgeving, AnderssonElfersFelix, juli 2024

Europees recht (de Habitatrichtlijn en de Natuurherstelwet) het additionaliteitsvereiste buiten werking gesteld. Er is geen duidelijk zicht op de tijdelijkheid van de gereedstellingsbesluiten. Vanwege de grote samenhang met het NPRD maken we ook in deze zienswijze enkele kanttekeningen bij de WoDG.

- De vrijstellingen en afwijkingsbevoegdheden moeten een tijdelijk karakter hebben. We kunnen begrip opbrengen voor de noodzaak om snel tot verlening van milieutoestemmingen over te gaan, maar we vinden het onaanvaardbaar als hiermee een groot deel van de *checks and balances* ter bescherming van andere belangen komen te vervallen. Een toets achteraf en eventuele aanpassing achteraf moet tot de mogelijkheden blijven behoren.
- Wij zien graag in de Omgevingswet en in de Wet op de Defensiegereedstelling verankerd dat compenserende en mitigerende (passende) maatregelen op grond van de Vogel- en Habitatrichtlijn onderdeel uitmaken van programma's van de Minister van Defensie.

6. De geluiddeken die over Nederland ligt moet dunner

Nagenoeg alle voorgenomen activiteiten uit het Ontwerpprogramma gaan gepaard met de productie van geluid in de gebruiksfase. Voor een deel wordt dit ingeperkt door (later vast te stellen) geluidcontouren, maar daarnaast zal in veel gevallen ook buiten deze contouren sprake zijn van overlast voor omwonenden en verstoring van fauna door geluid. De keuze voor een sterke uitbreiding in aantal en oppervlakte van helikopterlaagvlieggebieden is zelfs gericht op het verspreiden van de ellende, zodat nergens de geluidnormen overschreden zullen worden. Wettelijk gezien kunnen we in Nederland doorgaan met het accommoderen van geluidproducerende activiteiten tot 55 dB op elke gevel van elke woning wordt gemeten. De vraag is welke waarde we dan nog aan het beschermen zijn. Stille en daadwerkelijk stille gebieden verdienen bescherming. Juist de geluidpieken van explosies en van laagvliegende helikopters dragen bij aan ernstige verstoring van fauna.

Piekgeluid en laagfrequent geluid kunnen milde hinder maar zeker ook ernstige gezondheidsproblemen veroorzaken, van hinder en onbehagen tot slaapverstoring, concentratieproblemen, irritatie en depressiviteit en een verhoogd risico op hart- en vaatziekten. Gemiddelde geluidniveau's zijn bij de voorgenomen activiteiten minder van belang. Het is de combinatie van plotselinge en onvoorspelbare zeer luide pieken in combinatie met andere prikkels (zicht, wind, druk, trillingen) die de verstoring veroorzaken. Naar de effecten op fauna daarvan is veel te weinig onderzoek voorhanden, ook omdat verschillende dieren in verschillende landschappen in verschillende jaargetijden op verschillende momenten van de dag verschillend kunnen reageren.

Daarbij opgeteld komt de veel te summiere beschouwing over cumulatie in de MER rapporten en de Passende Beoordeling, onduidelijkheid over de activiteit zelf (wordt er in colonnes, squadrons, individueel gevlogen met de heli's? Hoe ziet de geluidkarakteristiek er in die verschillende

gebruiksvoorbeelden uit en wat zijn dan de gevolgen? Wordt er dicht langs boomkruinen gevlogen, hoe stijl zijn de stijg- en daalpaden bij helikopterlandingsplaatsen precies, wordt er veel en langdurig gehoverd, enz).

Zowel vanuit leefomgevingskwaliteit als vanuit verstoring van fauna en grote (landbouw- en hobby)huisdieren is het noodzakelijk dat piekgeluid en de frequentie van het geproduceerde geluid een grotere rol speelt in toekenning en aanwending van milieuruimte.

Vanwege een gebrek aan specifieke kennis of langlopende onderzoeksprogramma's over de effecten van geluidverstoring, piekgeluid en laagfrequent geluid zowel op de volksgezondheid als op de staat van instandhouding van soorten van de Vogel- en Habitatrichtlijn dient het voorzorgprincipe hier gehanteerd te worden en er met ruime onzekerheidsmarges gewerkt te worden bij het toekennen van milieutoestemmingen. Een brede beoordeling en integrale kijk op de problematiek is onontbeerlijk.

- We verzoeken u bij de uitwerking van het ontwerpprogramma in Projectbesluiten het voorzorgbeginsel tot uitdrukking te laten komen en cumulatieve effecten van alle onderdelen van het voorliggende programma evenals autonome ontwikkelingen goed mee te nemen.
- We verzoeken u langjarige onderzoeken naar verstoring door piekgeluiden en de effecten op de staat van instandhouding van Vogel- en Habitatrichtlijnsoorten te initiëren
- We verzoeken u langjarige onderzoeken naar hinder door piekgeluiden en laagfrequent geluid op de volksgezondheid en het welzijn van mensen te initiëren.

Deze paragraaf is mede gebaseerd op het expertadvies van N4O/Nederlandse Stichting Geluidhinder, dat als bijlage bij deze zienswijze is gevoegd.

7. Onderscheidend vermogen van de alternatieven was groter geweest als stapeling was meegenomen.

Militaire geschiktheid heeft een grote rol gespeeld in de beoordeling van alternatieven. Hiermee wordt mist gecreëerd. Immers een MER is primair bedoeld om milieu-effecten in beeld te brengen van verschillende alternatieven. De geschiktheid van alternatieven voor het doel kan op voorhand worden vastgesteld.

De kwalitatieve, op hoog abstractieniveau gegeven oordelen over de daadwerkelijke milieucriteria, geven geen doorslaggevend beeld als alle thema's worden beschouwd. Het onderscheidend vermogen van de alternatieven is daarmee niet zo groot en dat moet wat ons betreft gevolgen hebben voor de vervolgstappen. Herbezinning op programmatische keuzen moet mogelijk blijven, met name voor gebieden met een stapeling van voorgenomen activiteiten. De Project-merren kunnen hiervoor worden benut.

- We verzoeken de Passende Beoordeling op het punt van cumulatie aan te vullen voor de Veluwe als geheel, eventueel op te delen in zones en concentratiegebieden, met name op het vlak van verstoring van fauna.

- We verzoeken u in komende project-Merren en daarop volgende projectbesluiten de optie open te houden dat programmatische keuzen anders moeten uitvallen, met name om redenen van verstoring van fauna, schade aan natuur en verlies van leefomgevingskwaliteit.

8. De verschillende behoeften met gevolgen voor Gelderland

8.1 Versterken en concentreren van ondersteunende activiteiten.

In het ontwerpprogramma heeft u de Locatie Zeewolde-Spiekweg als voorkeurslocatie aangewezen. Daarmee is het alternatief Ermelo-Stroe vervallen. Echter in het ontwerpprogramma op blz 31 staat genoteerd als aandachtspunt dat er voor Ermelo en Stroe wel degelijk intensiveringen in de pijplijn zitten. In elk geval gedurende de periode dat de locatie Spiekweg niet is gerealiseerd; maar ook daarna is er een rol voor de kazernecomplexen rond Ermelo en Stroe. Aangetekend wordt dat hierover "bestuurlijke afspraken" gemaakt worden in de regio. Niet helder is of er ook na realisatie van de locatie Spiekweg sprake is van intensiveringen bij Ermelo en Stroe. In de MER rapporten en de Passende Beoordeling zien wij geen aandacht voor dit vraagstuk. De uitstralingseffecten op het Natura 2000-gebied Arkemheen en de zuidelijke randmeren vinden wij onvoldoende in kaart gebracht.

- Wij vragen om opheldering van deze kwestie. Waarom is intensivering rond Ermelo en Stroe niet beoordeeld als locatiespecifieke behoefte?
- We verzoeken het MER en de Passende Beoordeling aan te vullen op het gebied van al dan niet tijdelijke effecten door intensivering van de kazernecomplexen rond Ermelo en Stroe. Naast stikstofemissies zien we ook graag in beeld gebracht in hoeverre extra verstoring door verkeer, oefeningen waaronder verplaatsingen van manschappen en materieel de staat van instandhouding op de Veluwe beïnvloedt.
- We vragen om aanvullend onderzoek naar de effecten van het kazernecomplex spiekweg inclusief effecten op het oude land en zonodig aanvullende passende maatregelen in Arkemheen en de randmeren.

8.2 Ontwikkelingen vliegbasis Deelen en Schaarsbergen

Rondom en op de vliegbasis Deelen behelst het ontwerpprogramma de volgende activiteiten:

- Stationering en corridors cargodrones:
- Dirtstrip luchttransport: het betreft een nieuwe activiteit van 240 vliegtuigbewegingen, dit is de minimumomvang.
- Extra milieuruimte helikopteractiviteiten op Deelen: het beoogd aantal vluchten stijgt van 1852 (telling 2020) naar 14200 helikoptervliegbewegingen.
- Buiten het ontwerpprogramma om loopt de herontwikkeling van de kazernecomplexen te Arnhem-Schaarsbergen.
- Tenslotte is het nader bepalen van een beperkingengebied voor de planologische borging van de vliegveldactiviteiten onderdeel van het programma.

- Daarnaast is er een belangrijke relatie met laagvliegen met helikopters en helikopterlandingsplaatsen. Hierop komen we terug in paragraaf 7.3.

Wij zijn van oordeel dat er al te gemakkelijk wordt heengestapt over zeer grote intensivering van activiteiten, met name vliegbewegingen, ten opzichte van de huidige situatie. Weliswaar zal de totale geluidproductie binnen de nu vigerende contour blijven, feit is dat deze al sinds jaar en dag niet is “volgevolgen” en er dus sprake is van een aanzienlijke latente vergunningruimte.

De stapeling van bestaande en nieuwe functies en de intensivering is in het MER en in de Passende Beoordeling niet duidelijk in beeld gebracht. Naast de cumulatie van vlieggeluid en uitstoot van milieuvervuilende stoffen door luchtvaartuigen zal de intensivering rond Deelen / Schaarsbergen ook ‘landzijdig’ effecten hebben, bijvoorbeeld door meer verkeer. Deze zijn niet in beeld gebracht. Dat geldt zowel verstoring van fauna, als leefomgevingskwaliteit, als overige drukfactoren en toegenomen brandgevaar.

De keuze voor de ‘dirtstrip’ op Deelen vinden wij moeilijk verdedigbaar, alleen al op basis van de effecten op natuur en leefomgeving zoals gerapporteerd in het MER deel A (zie tabel). Daarnaast hebben we ernstig zorgen of het op termijn ook bij 240 vliegtuigbewegingen blijft.

Locatie	Bodem & water, Natuur, Klimaatadaptatie	Geluidcontour, stiltegebieden	Totaal
Deelen	-5	0	-5
De Peel	-4	0	-4
Gilze Rijen	-1	-2	-3
Twente	-2	0	-2
De Haar	-9	0	-9
Havelte	-5	0	-5
Leusderheide	-3	0	-3
Oirschotse heide	-2	0	-2
Rucphen	-5	-1	-6
<i>Scores samengesteld door eenvoudige optelling van effectbeoordelingen in deel A bijlage AXIII, van het aantal “-” tekens. Dus “-” telt als -1, “- -” als -2 enz.</i>			

De Veluwe is te kwetsbaar om met grote straalvrachtvliegtuigen te gaan stijgen, landen en laagvliegen. De effecten hiervan zijn onomkeerbaar en niet te compenseren.

- We verzoeken om een aanvulling op het MER te doen waarbij de cumulatie van effecten van het voorkeursalternatief vergaander beschouwd wordt dan in de nu voorliggende documenten
- Wij zijn van oordeel dat verstoring door geluid voor de Dirtstrip in de Passende Beoordeling (Passende beoordeling, blz 89-90) te laag is ingeschat. We verzoeken om aanpassing op dit punt.
- Wij vragen om een herbezinning op de grote intensivering van beoogde activiteiten in het gebied Deelen/Schaarsbergen. Een project-MER voor dit gebied zal een antwoord moeten

geven op de vraag of de kwetsbare natuurwaarden en de waarden als natuurrecreatiegebied van de Veluwezoom deze intensivering aankunnen. Daarbij zullen zeker ook landzijdige intensiveringen meegenomen moeten worden. Als het antwoord 'nee' is zal dat consequenties voor het defensieprogramma op dit deel van de Veluwe moeten hebben.

8.3 Laagvliegen met helikopters en helikopterlandingsplaatsen

Met Deelen als vertrekbasis voor 16000 vliegbewegingen en een totale ruimte van 25.000 vliegbewegingen verspreid over de verschillende bestaande en nieuwe landingsplaatsen³ wordt het erg druk boven Gelderland met laag tot zeer laag vliegende zware transport- en gevechtshelikopters.

Wij zijn niet overtuigd dat verstoringsgevoelige soorten voldoende ontzien worden. Door het hoge vermogen en luchtverplaatsing is er risico op directe schade bijvoorbeeld aan bodem, struwelen en bomen (takuitbraak). De laagvlieggebieden helikopters in het gebied West Veluwe/Rivierenland/Randmeerkust (B6, B5, N6) omvatten gebieden die zeer belangrijk zijn voor weidevogels en in de vogeltrek.

- We vragen om nadere onderbouwing van de laagvlieggebieden in de Noordelijke Randmeerkust. In deze gebieden kan niet worden uitgesloten dat verstoring door laagvliegen significante effecten heeft op de daar voorkomende fauna.

Laagvlieggebieden helikopters Achterhoek (B7, N5) omvatten stiltegebieden bij Lochem, Borculo en Neede. Het voorkeursalternatief wijkt qua contour sterk af van de onderzochte alternatieven en sluit hiermee aan op bestaand gebied B7. Zo ontstaat een zeer groot gebied dat nagenoeg de hele Achterhoek en een deel van Salland en Twente omvat.

- Wij vinden in zeef 2 geen nadere afweging waarom deze aanpassing nodig wordt geacht, en verzoeken dit nader te onderbouwen.
- Wij verzoeken om het voorkeursalternatief zo aan te passen, dat de stiltegebieden inclusief een bufferzone buiten het laagvlieggebied Achterhoek vallen.

De meeste bestaande en nieuwe helikopterlandingsplaatsen op en rond de Veluwe bevinden zich binnen of net buiten Natura 2000. Significante effecten zijn niet uit te sluiten aldus de passende beoordeling. Alles bij elkaar opgeteld maakt het programma zo'n 25.000 landingen mogelijk. Onduidelijk is of daar ook "hoveren" (net niet landen) bij gerekend wordt. We zijn ernstig bezorgd over dit grote aantal en vragen ons af hoe de conclusie van het MER kan zijn dat, gezien de nu al verstoorde situatie op de nieuwe en beoogde locaties, er geen verdere aantasting van waarden kan plaatsvinden. Dit is wat ons betreft een veel te luchthartige conclusie met het oog op het

³ Helikopterlandingsplaatsen conform het voorkeursmodel: ASK (900); Wezeperberg ASK (8500) (NIEUW); Arnhemse Heide (1500); Beekhuizerzand (3500); Ederheide en Ginkelse Heide (8.500); Ermelose Heide (1500); Garderense veld (750); Stroese Zand (750); ISK (750) (NIEUW)

verslechteringsverbod. Niet alleen de aangewezen landingsplek zelf, maar ook de in- en uitvliegpaden, eventuele bewegingen van manschappen en materieel op de grond als onderdeel van de oefeningen moeten worden beschouwd. Naast stikstofemissies is onze voornaamste zorg directe schade (takuitbraak, kapotwaaien van struiken, doden van kleine diersoorten e.d.) en verstoring van fauna. We hebben twijfels of en hoe deze schade gecompenseerd kan worden. We zien dit onvoldoende in beschouwing genomen in het MER.

- Een intensivering in de omvang zoals voorgesteld van het aantal en gebruik van helikopterlandingsplaatsen binnen of vlakbij Natura 2000 is ongewenst. We vragen u om deze ambities naar beneden bij te stellen en lagere maxima te borgen in het programma.
- We vragen u om toelichting op het hoe en nadere uitwerking van effectieve natuurcompensatie die moet plaatsvinden als gevolg van laagvliegen en landen met helikopters en dit in het definitieve programma op te nemen.

8.4 Uitbreidingen Artillerie Schietkamp 't Harde

Uitbreiding raccordement 't Harde

Er is sprake van ruimtebeslag in de vorm van verlies aan oppervlakte aan habitattypen. Een deel van het zoekgebied bestaat uit ZGH2310 stuifzandheiden met struikheide. Daarnaast kan het bos onderdeel zijn van het leefgebied voor de aangewezen soorten (Lg 13 Bos van arme zandgronden en LH403 droge heiden). We vinden de conclusie, dat er geen aantasting van de draagkracht van het Natura 2000 gebied plaatsvindt omdat de locatie al in de verstoringzone van het spoor ligt. Het hanteren van het begrip "verstoringzone" is verhullend. Immers Natura 2000 zou als geheel onverstoorde natuur moeten zijn. Verstoorde of aangetaste zones dienen op termijn te worden hersteld, en niet gebruikt als excuus om verdere aantasting toe te staan. Door de uitbreiding van het raccordement wordt de samenhang van het Natura 2000 gebied verder onder druk gezet. Ook bos in verstoorde zones levert een bijdrage aan de samenhang.

- We vragen om nader onderzoek naar de rol in de samenhang en draagkracht in dit deel van de Veluwe die de vegetaties in het geclaimde uitbreidingsgebied spelen en compensatie naar rato in het programma op te nemen.

uitbreiding ASK met 675 ha in oostelijke en zuidoostelijke richting

U beoogt uitbreiding van het ASK met vier zones. We hebben kanttekeningen bij twee daarvan:

- Zone D: dit gebied is nu al wekelijks afgesloten met bordjes. Onduidelijk is welke aanvullende activiteiten beoogd zijn die wezenlijk iets aan deze situatie veranderen.
- We verzoeken u dit op te helderen
- Zone C: het beoogd gebruik en de geschiktheid voor oefenen met pantserhouwitsers is ons niet duidelijk. Het terrein herbergt grafheuvels met archeologische waarden. De effecten van het manoeuvreren met geschut en eventuele explosies is niet onderzocht.
- We verzoeken u dit aan te vullen en zo nodig passende maatregelen te nemen.
- Aantasting van de grafheuvels is zeer ongewenst vanuit cultuurhistorisch perspectief.

Het uitbreiden van het ASK met 675 ha heeft daarnaast indirecte effecten omdat het andere en meer oefeningen met geschut en exploderende munitie mogelijk maakt. In de cumulatie van effecten zien wij hier geen beschouwing over.

- We verzoeken u het MER op dit punt aan te vullen en zo nodig passende maatregelen te nemen.

8.5 Schietoefeningen (live firing) op ISK en mortierschieten ASK:

Door het inzetten van oefenmunitie kan de verstoring van fauna en de overlast voor omwonenden worden beperkt. We zien hier geen beschouwing over in het MER.

- We verzoeken om het MER aan te vullen met een alternatief waarbij oefenmunitie wordt gebruikt en dit ook daadwerkelijk toe te passen waar mogelijk.
- We pleiten voor een continu meetnetwerk voor schieten en trillingen rond de schietoefenterreinen teneinde de werkelijke geluidbelasting te kunnen monitoren.

8.6 uitbreiding milieu en geluidsruimte ISK

Beoogd is een intensivering van 30%. De referentiesituatie is ons niet duidelijk: behelst dit de vergunde of daadwerkelijk gebruikte ruimte? Wat is dan de intensivering ten opzichte van het daadwerkelijk gebruik en hoe verhoudt zich dat dan tot de instandhoudingsdoelen in het gebied en de zone eromheen? Immers als het feitelijk gebruik veel lager is dan het beoogde, en deze situatie is al lange tijd zo, dan is de feitelijke schade ook groter dan wanneer de vergunde situatie als referentie gebruikt wordt. Dit laatste kan juridisch acceptabel zijn, het leidt wel tot onderschatting van de daadwerkelijke schade, waarbij de vraag rijst of deze wel gecompenseerd kan worden.

Ook in dit onderdeel lezen we de constatering dat het gebied al verstoord is en dat de aanvullende schade daarom meevalt. Verstoorde of aangetaste zones dienen op termijn te worden hersteld, en niet gebruikt als excuus om verdere aantasting toe te staan.

- We verzoeken u het MER aan te vullen met een beschouwing over de effecten ten opzichte van het daadwerkelijk gebruik en zo nodig de compensatieprogramma's aan te passen.

8.6 Huisvesting en faciliteiten Militaire Politie en koninklijke marechaussee Apeldoorn

Het plangebied ligt voor een deel binnen Natura 2000 gebied Veluwe. Door de nieuwbouw zal een deel van het bos op het terrein mogelijk verdwijnen. Risico op significante effecten door verstoring zijn aanwezig.

- Wij vragen dit voornemen alleen mogelijk maken als dit niet leidt tot afname van essentieel leefgebied voor VHR en HRL soorten, de lichtemissies te beperken vanuit het "Dark Sky" principe (niet verlichten tenzij).

8.8 Schietbaan Nieuw Millingen

Naar wij begrijpen komt er op Nieuw Millingen een schietbaan voor handvuurwapens, dit buiten het onderhavige programma.

- We verzoeken u de verstorende effecten en de geluidhinder van deze activiteit mee te nemen bij beschouwingen over cumulatieve effecten in de passende beoordeling zoals bedoeld in paragraaf 7 van deze brief.

8.9 Graven en aanleggen (behoefte 44)

- We vragen u om nauwkeurig toe te lichten hoe graven en aanleggen (behoefte 44) zodanig kan worden uitgevoerd, dat deze controleerbaar geen schade toebrengen aan beschermde habitats en kwalificerende soorten.

8.9 Recreatiezonering

In 2022 (check jaartal) heeft de provincie Gelderland een Recreatiezoneringsplan vastgesteld als één van vijf natuurherstelprogramma's. Met de recreatiezonering wordt beoogd kwetsbare natuur en kwetsbare soorten beter te beschermen en herstel te bevorderen door het geleiden van dagrecreanten.

Betreding van de Veluwe door mensen is een significante drukfactor voor broedsucces en voor voldoende rust voor groot en klein wild. Wij achten de succesvolle uitvoering van dit programma als essentieel voor het daadwerkelijk realiseren van natuurherstel. Het recreatiezoneringsplan is vastgesteld vanuit de gedachte dat het gebruik door mensen van de Veluwe aan het maximum zit. Met de extra activiteiten van Defensie wordt dit maximum ruimschoots overschreden. Dat is ongewenst.

Niet duidelijk is bijvoorbeeld welke effecten het toegenomen militair verkeer, afgeleiden als extra militair personeel dat in de buurt komt wonen en recreëren en dergelijke op de Veluwe als geheel gaan hebben.

- We verzoeken om een toelichting hoe Defensie in samenspraak met de provincie Gelderland afstemming gaat zoeken met het recreatiezoneringsprogramma.

Wij zijn graag bereid deze zienswijze nader toe te lichten.

Met vriendelijke groet,

Frans Davelaar
Directeur